

σύντομος λόγος περί τῶν χρησιμοποιοηθέντων κωδίκων, *L* (Laurent. plut. gr. 32.2) καὶ *P* (Laurent. conp. sorpr. 172), ἀμφοτέρων τοῦ 14ου αἰ. Ὁ πρόλογος συνοδεύεται ὑπὸ ἐκτενοῦς πίνακος τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων καὶ μελετῶν περὶ τοῦ δράματος. Εἰς τὸ τέλος τοῦ τόμου ὑπάρχει παράρτημα ἐμφαίνον τὰ μετρικὰ συστήματα τῶν λυρικῶν μερῶν τοῦ δράματος.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Georgius Gemistus Plethon, Contra Scholarii pro Aristotele Objectiones (Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις). Edidit Enrico V. Maltese, Teubner, Leipzig 1988, σελ. xii+47, τιμὴ 18,50 DM.

Ἡ παροῦσα ἔκδοσις εἶναι σημαντικὴ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γραμματείαν, ἀφοῦ προσκομίζει ἓνα νέον οὐσιαστικῶς ἔργον φιλοσοφικὸν τοῦ τελευταίου πρὸ τῶν νεωτέρων χρόνων Ἑλλήνου λογίου καὶ φιλοσόφου Γεωργίου Γεμιστοῦ Πλήθωνος. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀπαξ ἐκδοθὲν πρὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος μὲ σοβαρωτάτας πλημμελείας ἐθεωρεῖτο ἀκατάληπτον καὶ νεκρὸν καὶ οὐδεὶς λόγιος ἐτόλμησε νὰ τὸ ἐπανεκδώσῃ. Ὁ Ε. V. Maltese, ὡς ἐξηγεῖ εἰς τὸν πρόλογόν του, ἀνεῦρε ἰδιόγραφον τοῦ Πλήθωνος χειρόγραφον καὶ μᾶς παραδίδει νῦν τὸ θαυμασιόν ἔργον τοῦ Πλήθωνος καθαρὸν καὶ πλήρες.

Ἐπομιμνήσκομεν ὅτι 15 ἔτη πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κ/πόλεως ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος μεταβὰς πρὸς τὸν Πάπαν διεπραγματεύετο τὴν βοήθειαν τῆς Δύσεως μὲ τὸ ἀντάλλαγμα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Εἰς τὴν ἀκολουθίαν του εἶχε περιλάβει διασημοὺς ἐπὶ παιδείᾳ λογίους, τὸν Βησσαρίωνα, Γ. Σχολάριον, τὸν μετέπειτα Πατριάρχην ὑπὸ τὸ ὄνομα Γεννάδιος, καὶ τὸν Γ. Γεμιστὸν Πλήθωνα. Εἰς τὴν Φλωρεντίαν περὶ τὴν αὐλὴν τῶν Μεδίκων ὑπῆρχε πλειὰς λογίων Ἰταλῶν. Ἡ δυτικὴ Θεολογία ἐθεώρει πρόμαχόν της τὸν Ἀριστοτέλη, οὐτὸν αἱ ἐπιστημονικαὶ γνῶμαι ἀπετέλουν τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας. Ὅμως πολλοὶ ἦσαν καὶ οἱ θαυμασταὶ τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἀφιξὶς τῶν Ἑλλήνων λογίων ὑπῆρξαν μάννα ἐξ οὐρανοῦ πρὸς διαφώτισιν τῶν ἀμφισβητήσεων τῶν Ἰταλῶν διανοουμένων.

Τὸ 1439 ὁ Πλήθων ἀσθενήσας σοβαρῶς ἔμεινεν ἐπὶ μακρὸν κλινήρης. Οἱ Ἰταλοὶ Πλατωνισταὶ συντροφεύοντες τὸν οἰκουροῦντα λόγιον τὸν παρεκάλεσαν νὰ διασαφήσῃ εἰς ποῖα σημεῖα διαφωνοῦν οἱ δύο μεγάλοι φιλόσοφοι. Ὁ ἐπαρχιώτης βυζαντινὸς λόγιος, ὁ ἐν Μυστρᾷ διαμένων, ἔχων μελετήσει καὶ ἀφομοιώσει ἀπαξάπαντα τὰ συγγράμματα καὶ τῶν δύο φιλοσόφων δὲν ἐδυσκολεύθη καίτοι στεροῦμενος βιβλιοθήκης νὰ συντάξῃ καὶ νὰ παραδώσῃ πρὸς ἔκδοσιν διατριβὴν ὑπὸ τίτλον «Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται», ὅπερ ὑπὸ τίτλον *De differentiis* ἐξεδόθη ἔκτοτε ἐπανελημμένως. Ὁ Πλήθων συντασσόμενος ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνος δὲν ἐφείδετο αὐστηρῶν κρίσεων κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸν ὁποῖον καὶ ἐπαρουσίαζε κλίνοντα εἰς ἀθεότητα. Ἡ διατριβὴ αὕτη ἠνώχλησε τὸν Σχολάριον, ὅστις πέντε ἔτη βραδύτερον, τὸ 1444, ἐξεπόνθη ἀντίκρουσιν αὐτοῦ διὰ τῆς μελέτης του «Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει». Ἡ μελέτη αὕτη διενεμήθη εἰς ἀριθμὸν κλειστὸν μὴ δοθεῖσα εἰς δημοσίαν κυκλοφορίαν.

Ὁ Πλήθων μόνον μετὰ πέντε ἔτη, τὸ 1449, κατάρθωσε νὰ προμηθευθῇ ἀντίγραφον, καὶ τοῦτο ἔλλιπές, σταλὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ Ἀποστολίου ἐκκλέψαντος αὐτό. Λαβὼν γνῶσιν ὁ Πλήθων, τὸ ἤπλωσεν ἐπὶ τῆς τραπέζης του

καὶ ἔναντι ἐκάστης παραγράφου τοῦ χειρογράφου τοῦ Σχολαρίου ἐπιμέμπτου ἐσημείωσεν εἰς τὸ περιθώριον δίκην σχολίων τὰς ἐπὶ τῶν γραφομένων παρατηρήσεις του. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπεξεργασίας, συνήθροισεν εἰς ἕνιατον κείμενον τὰς ἐλεγχομένας παραγράφους τοῦ Σχολαρίου μετὰ τὰς ἔναντι ἐκάστης ἰδικῆς του παρατηρήσεις, τὸ δὲ οὕτω ἀποτελεσθὲν βιβλίον ἐκυκλοφόρησε τὸ 1449 «*Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις*», ὅπερ λατινιστὶ φέρεται ὡς *Contra Scholarii pro Aristotele objectiones*. Τούτου τοῦ βιβλίου ἡ ἐκδοσις μᾶς ἀπασχολεῖ τώρα.

Εἰς τὸν πρόλογόν του ὁ ἐκδότης Maltese ἐκθέτει τὰ περιστατικὰ ταῦτα καὶ τὴν τύχην τῶν ἀντιγράφων καὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν τριῶν ἀνωτέρω ἔργων. Τὸ τελευταῖον ἔργον τοῦ Πλήθωνος ἠτύχησε κατὰ τὴν ἀπαξ μόνον σφόδρα ἡμαρτημένην ἐκδοσίν του, ἥτις ἐθεωρήθη ὑπὸ μεταγενεστέρων ἐρευνητῶν «*inintelligible*» καὶ «*pratiquement lettre morte*». Εἶναι εὐτύχημα ὅτι ὁ Maltese ἀνεῦρε δύο κώδικας, τὸν M περιλαμβάνοντα τὸ ἔργον τοῦ Σχολαρίου μαζί μετὰ τὰς ἐπ' αὐτοῦ κατὰ χῶραν ἰδιογράφως καταχωρισθείσας παρατηρήσεις τοῦ Πλήθωνος· καὶ τὸν V σύνθετον κώδικα ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιλαμβάνονται ἀμφοτέρω τὰ ἔργα τοῦ Πλήθωνος, αὐτόγραφον τὸ *Πρὸς τὰ Σχολαρίου* κ.λ.π. καὶ ἐν ἀντιγράφῳ τὸ πρῶτον *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης* κ.λ.π.

Τὸ εὐτυχὲς γεγονός ὅτι ὁ ἐκδότης ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ αὐτόγραφον τοῦ συγγραφέως περιορίζει τὸ χρέος του εἰς τὸ νὰ παραβάλῃ ἀπλῶς δευτερεύοντα στοιχεῖα, ὡς αἱ ὀρθογραφικαὶ διαφοραὶ. Μένει ὅμως τὸ χρέος του νὰ καταρτίσῃ τὸ υπόμνημα τῶν «ὁμοίων τόπων» ἀναζητῶν τὰ ὑπονοούμενα χωρία τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ καὶ ἄλλων συγγραφέων, χρέος ὅπερ κατὰ τὰς ἐνδείξεις τοῦ δευτέρου ὑπομνήματος ἐξεπλήρωσεν εὐσυνειδήτως ὁ ἐκδότης, καὶ δευτερευόντως νὰ ἐπισκοπήσῃ τὰ παρομαρτοῦντα μαρτύρια ἄλλων κωδίκων.

Ὅμως ἡ «εὐτυχία» τῆς ἀντιμετώπισεως τῶν αὐτογράφων κωδίκων τοῦ σοφοῦ λογίου ἔχει καὶ τὴν σκοτεινὴν τῆς πλευράν. Ὁ λογιώτατος Πλήθων γράφων εἰς ὕφος ἐφάμιλλον τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν δοκιμοτέρων πεζογράφων τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐμφανίζει μερικὰς ἐσφαλμένας γραφὰς, ὀρθογραφικὴν ἀστάθειαν καὶ πολλὰς παραβάσεις τῶν κανόνων τῆς Ἀλεξανδρινῆς Γραμματικῆς. Ὁ ἐκδότης καταχωρίζει εἰς τὸν πρόλογόν του τὰς ἐν τῷ κείμενῳ ἀπαντημένας παραβάσεις ταύτας ταξινομῶν αὐτὰς κατὰ κατηγορίας εἰς ἔκτασιν δύο σελίδων. Εἶναι περίεργον, ὅτι πολλοὶ λόγοι συγγραφεῖς ὑποπίπτουν εἰς λάθη ὀρθογραφικά, καὶ ἡμέτεροι, ὡς καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Φώτιος, ἀλλὰ καὶ ξένοι. Πρὸ τινων ἐτῶν ἐξεδόθη διδακτορικὴ διατριβὴ ὀγκώδης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λιέγης διὰ τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα τοῦ διασημοῦ Sainte-Beuve εἰς τὰ γραπτά του ὡς καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λιέγης. Καὶ διὰ μὲν τὸν τονισμὸν τῶν ἀτόνων καὶ ἐγκλιτικῶν *τι* καὶ *τέ* ἄτινα φέρονται καὶ ἀτόνως, ἀλλὰ καὶ συχνότερον βαρύτονα, θὰ ἠδύνατό τις νὰ δεχθῆ, ὅτι ὁ Πλήθων ἐγνώριζε τὸν Ἀλεξανδρινὸν κανόνα, καθ' ὃν ἡ βαρεῖα δὲν εἶναι τόνος ἀλλὰ ἐνδείξις ἀπουσίας τόνου (εἰς ἀλεξανδρινούς φιλολογικούς παπύρους ἔχω συναντήσῃ λέξεις φερούσας βαρεῖαν εἰς ὄλας τὰς μὴ ὀξευτονουμένους συλλαβὰς λ.χ. πρὸςβύτᾱτον). Ὅποτε ἡ βαρεῖα τοῦ *τέ* ἢ τοῦ *τι* ἐνδεικνύει ἐμφασιν ἀπλῶς. Ἀλλὰ τὸ *τελευταίων* καὶ τὴν ὀριστικὴν *φῆς* πῶς νὰ τὰ ἐρμηνεύσῃ κανεῖς; Ρεμβασμὸς διανοίας ἢ ψυχολογικὴ ἑναντίωσις; Ὁ ἐκδότης ἐξ εὐλαβείας πρὸς τὸν συγγραφέα ἄφησε τὰ σφάλματα ἀδιόρθωτα εἰς τὸ κείμενον ἀρκεσθεῖς νὰ τὰ κατονομάσῃ λεπτομερῶς εἰς τὸν πρόλογον. Ἴσως θὰ ἦτο προτιμότερον, ἀφοῦ ἐπεσημάνθησαν ἐν τῷ προλόγῳ νὰ ἠφανίζοντο αἱ παραβάσεις εἰς τὸ κείμενον. Τὸ κείμενον τοῦ Maltese εἶναι ἀπληγῶν λαθῶν, πλὴν τῆς παραλείψεως τοῦ τόνου τῆς ἐν κεφ. 23 § 6 λέξεως *ἀτελεστέρον*.

Οἱ μελετηταὶ τῆς κλασσικῆς λογοτεχνίας ὀφείλου χάριτας εἰς τὸν Οἶκον

Teubner και τὸν ἐκδότην E. V. Maltese διὰ τὴν καθαρὰν ἀπόδοσιν ἐνὸς νέου ἔργου φιλοσοφικοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος, ἔχοντος σφρίγος νοήσεως και ὕφος δοκιμώτατον, ἐνὸς συγγραφῆς ζῶντος ὄχι εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀλλὰ εἰς τὰς παρυφὰς τῆς καταρρεούσης ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτὸς συντάσσεται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος και ἐπικρίνει συχνὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βασιμῶς τὴν συλλογιστικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐνίοτε ὁμως και ἐξεζητημένως. Πρὸς τὸν ἀντίδικον Σχολάριον, προκλητικὸν ὄντα και ἐκείνον, ἀπαντᾷ μετὰ ὀξύτητος. Εἶναι φανερόν ὅτι ἔχει εἰς βάθος μελετήσει και κατανοήσει τὰ ἔργα και τῶν δύο φιλοσόφων και ἔχει ἐν τῷ νῷ ἅπασαν τὴν σκέψιν αὐτῶν ὁμιλῶν και συγγράφων ἐκ περιουσίας και ἄνευ συνδρομῆς βιβλιοθήκης. Δεῖγμα τῆς ἀκμαίας παιδείας τοῦ Βυζαντίου ἀκόμη και εἰς τοὺς ἐσχάτους καιρούς.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

Süsser als Liebe ist nichts, Gedanke und Gefühle griechischer Frauen, Auswahl und Übertragung von Kurt und Ursula Treu mit 15 Federzeichnungen von Inge Jastram, 75 S., Teubner, Leipzig 1988, Festeinband 19,— DM. (*Ἐρωτος ἥδιον οὐδέν*).

Ἡ μικρὰ μὲν, ἀλλ' ἐξοχος αὐτῇ Συλλογὴ ἀριστουργημάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ποιητικῆς δημιουργίας σκοπὸν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ εἰς τοὺς συγχρόνους ἀναγνώστας τὰς γυναῖκας νὰ ὁμιλοῦν αἱ ἴδιαι διὰ τὰς σκέψεις, τὰς μέριμνάς των και τὰ αἰσθήματα τῆς ψυχῆς των. Δεδομένου ὁμως ὅτι αἱ ποιήτριαι ἀνὰ τοὺς αἰῶνας εἶναι ὀλίγαι, διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην ἐπελέγησαν και ποιήματα ὅπου ὁμιλοῦν, οἱ ἄνδρες διὰ λογαριασμὸν τῶν γυναικῶν. Καὶ ἐπειδὴ κατὰ γενικὴν ἀναγνώρισιν τὸ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὰ κινουῦντα τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων πάθη εἶναι ἡ ἀγάπη, ὁ ἔρωτος, τὰ ποιήματα τῆς Συλλογῆς περιστρέφονται περὶ τὴν ποικιλίαν τῆς ἐκφάνσεως τοῦ αἰσθήματος αὐτοῦ. Ἡ ἐπιλογὴ τῶν τεμαχίων εἶναι εὐστοχωτάτη, ἐστράφη δὲ πρῶτον πρὸς τὰ ὀλίγα διασωθέντα ἀποσπάσματα τῶν ἀρχαίων ποιητριῶν. Οὕτω ἀνθολογοῦνται 27 ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς Σαπφούς, ἡ Ἥριννα, ἡ Ἀνύτη, ἡ Νοσσίς, ἀπὸ ποίημα τῆς ὁποίας ἔχει ληφθῆ και ἡ ἐπιγραφή τῆς παρουσίας Συλλογῆς, και ἡ Κόριννα. Καὶ ἀπὸ τὰ περὶ γυναικῶν ποιήματα ἔνθα τὰς σκέψεις τὰς ἐκφράζουν ἄνδρες, δύο τοῦ Εὐριπίδου μὲ σκέψεις τῆς Μηδείας και τοῦ χοροῦ τῶν γυναικῶν, τρία ἀπὸ τὰ Ἀργοναυτικά τοῦ Ἀπολλωνίου Ροδίου διὰ τὸ ἐρωτικὸν τόξευμα τῆς Μηδείας, τὸ πάθος και τὴν ἀγωνίαν, ἐν ἀπὸ τὰς Θεσμοφοριαζούσας τοῦ Ἀριστοφάνους διαπνεόμενον ἀπὸ εἰρηνικὴν διάθεσιν ὡς πρὸς τὰς διεκδικήσεις τῶν γυναικῶν, ἐν τοῦ Μενάνδρου περὶ τῆς πιστῆς συζύγου, δύο μιμίαμβοι τοῦ Ἡρόνδα μὲ θέματα τῆς ματαιότητος τῶν γυναικῶν, δύο θαυμάσια εἰδύλλια τοῦ Θεοκρίτου, ἐκφράζοντα τὸ μὲν κατὰ τρόπον παθητικὸν τὴν ἀπογοήτευσιν ἐρωτευμένης νέας, ἀπὸ τὰς Φαρμακευτρίας, τὸ δὲ τὴν πολύχρωμον περιγραφὴν τῆς ζωῆς και κινήσεως δύο γυναικῶν εἰς ἡμέραν ἑορτῆς εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἀπὸ τὰς Ἀδωνιαζούσας. Ἐν ἀκρωτηριασμένον παπυρικὸν ἀπόσπασμα ποιήματος ἐκφράζοντος μὲ μαγευτικὸν τρόπον τὸ περιπαθὲς παράπονον πόθου, ἔρωτος και ἀντιζηλείας μιᾶς Λουκαταλειφθεῖσης νέας και τρεῖς χαριτωμένοι ἐταιρικοὶ διάλογοι εἰς πεζὸν τοῦ Λουκανοῦ.

Τὰ ποιητικὰ ἀριστουργήματα τῆς Συλλογῆς δὲν εἶναι φυσικὰ διὰ πρώτην φοράν μεταφραζόμενα εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν. Ἐντεῦθεν κατανοῶ και τὴν προσοχὴν τῶν Συλλογῶν νὰ μὴ δώσουν εἰκόνα ὅτι μεταχειρίζονται προϋπάρχοντα λεκτικὸς ὄρους. Ἐτέρα δυσχέρεια εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατόν διατήρησις